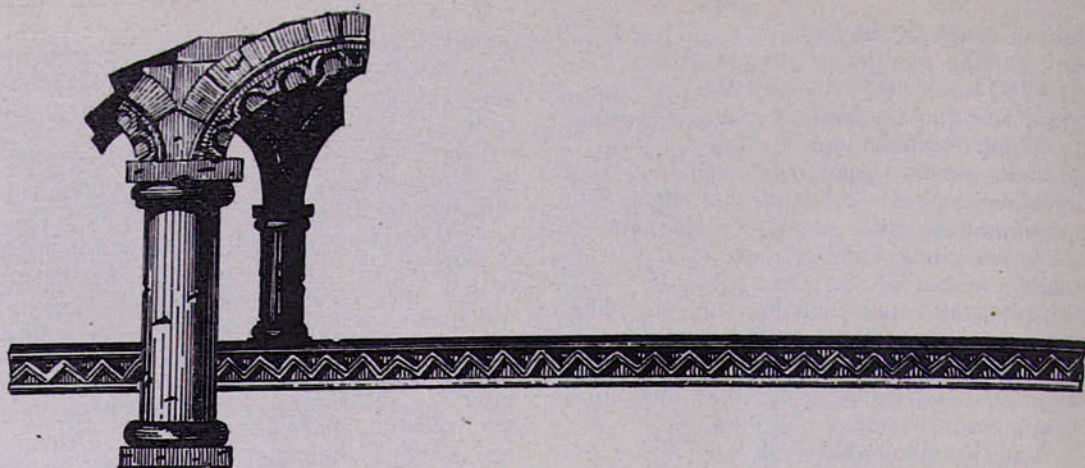

Հ. Մ. ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ

ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ (*) ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԻԱՄ ՆՈՐԱՎԿԱՅԻ (+902—903 թթ.) ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՎԱՐՔԸ*

25. Զանի որ վերոհիշյալ Սիմեոնը իր կողմից գրավված քաղաքներում հաստատած կապազորերը որոշ ժամանակ անց իր մոտ էր կանչում և նրանց փոխարեն նորերն ուղարկում, ահա Բիզյունից կանչեց և Բուլխասին և նրա փոխարեն որպես քաղաքի կառավարիչ մի ուրիշին ուղարկեց։ Ետ կանչվող կապազորայինները, գտնելով, որ պատերազմի օրինոք տուն պետք է վերադառնալ ավարով, աւապատակում էին հոռմայեցիների մնացած [շըրջանները] և մեծ ավար վերցնելով, վերադառնում էին իրենց տեղերը։ Բուլխասը Բիզյունն թողնելով իրեն փոխարինողին, նա էլ վերոհիշյալ օրինոք շարժվելով, դիմեց ավարառության։ Հասնելով Սիլիլիա, նա հանդիպում է այնտեղ բանակած հռոմեական զորքին, որին, ինչպես վերևում ասվեց, գլխավորում էր Վահանը։ [Բուլխասը] իմանալով, որ այդ զորքի մեջ է և Վահանը, իր [մարդկանց] կանգնեցնելով, ինքը խաղաղաբար առաջ գնաց և հոռմայեցիների ճամբարից մեկին կանչելով, խընդրեց իմանալ Վահանի մասին, ճամբարո՞ւմ է, թե ոչ։ Իմանալով, որ նա այնտեղ է, խնդրեց տեսնել նրան։ Վահանին այդ մասին տեղյակ եմ պահում

և նա, ինչպես որ էր զինված, գալիս է Բուլխասի մոտ։ [Վերջինս] առանց այլևայլի հարցրեց. «Դու՞ ես ինձ արգո Վահանը, Բիզյունի սուրբ Մարիամի որդին»։ Նա պատասխանեց. «Ես եմ, բայց դու ո՞վ ես, ո՞րտեղից գիտես իմ և իմ մոր անունը, և ինչո՞ւ իմ նկատմամբ այդպես սիրալիր ես»։ Բուլխասն ասաց. «Ես մեղավոր մարդ եմ, դրա համար էլ չարժանացա տեսնել քո մոր սուրբ աճյունը։ Ամեն անգամ, երբ այն տեսնելու համար քաջում էին արգո դամբարանը, որի մեջ է նա ամփոփված, բոց էր դուրս գալիս և քիչ մնում, որ մեզ հոռ ճարակ դարձնի, դրա համար այլևս չհամարձակվեցին քացել այն՝ նրան նայելու։ Ահա դրա համար ցանկացա քեզ տեսնել, որպեսզի քո շնորհիվ արժանանամ դրան։ Ինչ վերաբերում է քո անվան, և այն մասին, թե դու հենց այստեղ ես գտնվում, ես իմացա մեր մոտ եղող ռազմագերիներից, որոնցից և լսեցի հրաշքների մասին։ Բայց ամեն ինչի մասին ավելի հանգամանորեն ես տեղեկացա այն քահանայից, որ պաշտոնավարում է քո հոր կողմից կառուցված տաճարում։ Բայց այնուամենայնիվ մեզ հետ էլ մնան մի [հրաշք] կատարվեց։ Բիզյունի պարսպի պահպանության հսկող մեր զինվորները տարբեր հարցերի շուրջ խոսք էին անում, սկսեցին պատմել նաև սրբուհու հրաշքների մա-

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1975 թվականի № ԺԲ-ից և 1978 թվականի № Ա-ից։

սին և բոլորը ապուշ էին կտրում: Նրանցից միայն մեկ հոգի՝ անհավատության ախտով վարակված, պնդում էր, թե ասվածը կեղծիք է, քանզի եթե սուրբ էր, նա մեր ձեռքից կփրկեր այս քաղաքը, որտեղ որ ինքը թաղված է: Նա դեռ խոսքը չէր վերջացրել, երբ նրան չար ոգին հափշտակեց, նա գետին ընկավ, սկսեց աչքերը շուռուժուռ տալ, ատամները կրճտացնել, թքել, իրար ետևից ձեռքերով գլխին տալ և բարձրաձայն գոչել: Նա այդպես երկար ժամանակ տանջվելով, հազիվ կանգնեց դողդողացող ոտքերի վրա և քո սուրբ մոր գերեզմանը գալով և բազում օրեր այնտեղ տառապելով, արժանացավ ապաքինման: Մենք բոլորս ականատես լինելով դրան, սարսափահար սկսեցինք բարձրաձայն մեծարել իր ճշմարիտ ծառաներին փառավորող Աստծուն, ապաքինվածին Բուդարիա ուղարկեցինք և այնտեղի մարդկանց տեղեկացրինք նրա անձի վրա կատարվածի մասին, ապա քահանա հրավիրեցինք, որը մինչև օրս տաճարում պաշտոն է կատարում: Բուդիան ու Վահագն անա սրանց շուրջ խոսակցելուց հետո խաղաղությամբ բաժանվեցին:

26. Փոքր անց, երբ իր թշվառական հոգին ավանդեց Սիմեոնը, իշխանությունը ժառանգեց նրա որդի Պետրոսը³⁶, որն է՛լ ավելի բարբարոսաբար գործելով, իր հոր կողմից գրավված Թրակիայի քաղաքները գետնին հավասարեցրեց և նրանցում գտնվող բուդարներին իր մոտ կանչեց: Նա այդպես վարվեց և Բիզյունի հետ: Վահագնը, իմանալով այդ մասին, իրեն ենթակա քահանաներով ու զինվորներով գալիս է Բիզյուն, իր մարդկանց հետ մտնում իր սուրբ մոր տաճարը, և սովորական աղոթքն անկուց և գոհաման մատուցելուց հետո, համբուրում նրա արգո աճյունը: Երբ սկսվեց աստվածային ու սուրբ արարողությունը, դամբանում մեծ ճրճույուն եղավ, որը բոլորին սարսափեցրեց և քիչ էր մնացել, որ նրանք թողնեին ու հեռանային տաճարից: Բավականին երկար ժամանակ անց, երբ [ճրճույունը] դադարեց, սկսեցին տարակուսել, ի՞նչ է արդյոք դա նշանակում: Նրա որդի Վահագն ասաց. «Ինչպես որ նա այն բանի համար, որ մենք լքեցինք Բիզյունեն, զայրացած թուլվում էր, այդ մասին ռազմագերին պատմեց, անա նույն ձևով նա մեր ներկայության առթիվ երանությունից երերում է»: Սուրբ պատարագը կատարելուց հետո և տեղի ունեցածի առթիվ փառավորելով [Աստծուն], նրանք իսկույն Սիլիվրիա վերադարձան:

27. Հռոմեական [կայսրության] գալիսունը իր ձեռքը վերցրեց Ռոմանոսը³⁷, նա բուդարների հետ խնամխական կապեր հաստատեց³⁸, որով հոռմայեցիների և նրանց միջև խաղաղություն տիրեց, բոլորը հավաքվեցին և առանց որևէ երկյուղի շտապեցին դեպի իրենց հայրենի օջախը, այդ թվում Վահագն ևս, իր հարազատների հետ, Սիլիվրիայից վերադարձավ Բիզյուն: Այնպես պատահեց, որ այն ժամանակ նրա վերոհիշյալ եղբայր Ստեփանոսը Օլիմ-

պոսի լեռից ինչ-որ գործով Կոստանդնուպոլիս եկավ: Նա այլևս Ստեփանոս չէր կոչվում, այլ Սիմեոն, քանզի վանականի արքան հազնելով, նա իր անունը փոխեց: Ահա այդ Սիմեոնը խաղաղության հաստատմամբ բերկրացած, գալիս է Բիզյուն, ցանկանալով և՛ հայրենիքը տեսնել, և՛ եղբորը հանդիպել, բայց ամենից շատ երկրպագել և համբուրել մոր սուրբ աճյունը և ըմբռնվել շնորհքը: Հասնելով տաճարը, նա ջերմեանդությամբ աղոթեց ու գոհանամ մատուցեց, հանդիպեց նաև իր եղբայր Վահագնին: Նրանք համաձայնության եկան և իրենց պատկանող եղբայրական [ժառանգության] բաժինները կտակեցին իրենց սուրբ մոր տաճարին, վերածելով այն վանքի: Սիմեոնը որոշում է այստեղ տեղափոխել [ճնողների] աճյունները: Նա եկեղեցու դռնում գերեզման փորելով, այնտեղ ամփոփեց հոր [աճյունը], իսկ իր սուրբ մոր [աճյունը]՝ մարմարից պատրաստված այն շիրիմում, որտեղ նախապես հայրն էր ամփոփված: Բայց Սիմեոնը [աճյունի] տեղափոխությունը անձամբ չկատարեց, այլ ուրիշ մարդկանց միջոցով: Այդ մասին պատմողները դրան հետևյալ բացատրությունն են տալիս. «Քամի օրինակից սարսափած, [ասել է նա], չհամարձակվեցի նստել հայրենի ալլանդակության»: Դրա համար նա ուրիշներին հանձնարարեց [աճյունի] տեղափոխությունը: Այդ գործի կատարողները պատմում են, որ Նիկեիոսի աճյունը լոկ ոսկորներ էին, իսկության մասին վկայում էին ինչ-որ կապեր⁴¹, նա չորս տարի հողի տակ էր, իսկ սրբուհու սուրբ աճյունը, թեև քանակինգ տարի է, ինչ թաղված էր, ինչպես նրանք խոստովանեցին, անապական էր ու կատարյալ, նա ոչ մի ապականություն չէր կրել: Այն մինչև օրս էլ աղոթիսին է, ոչ մի փոփոխություն չէր կրել, թեև բազում տարիներ են անցել: Ահա այդ գործը պետք եղածին պես գլուխ բերեցին, ինչ ընդունված է կատարեցին, որից հետո Սիմեոնը Բիզյունից թողեց-գնաց Պափլագոնիայի սահմաններում, Պլուսիասին մոտիկ գտնվող Կյուսենա կոչվող լեռը⁴², շարունակելու իր ընտրած ճգնափորական կյանքը:

28. Ահա նման բազում հրաշքներ էին կատարվում, բայց չեմ ուզում տեղի ունեցածից որևէ բան լուրջան մատնած լինել: Մեղիայի ամրոցից դիվահար մի կին կապանքների մեջ առնված, իր հարազատների կողմից սրբուհու գերեզմանը բերվեց և ապաքինվելով, բերկրացած տուն վերադարձավ: Դավիթ անունով մի տղամարդ էլ ծանր հիվանդացավ, այն աստիճան, որ նրա մարմինն անդամալույծ էր դարձել ու անշնչացել: Նրա մարմինն անգործության էր մատնվել, նա ոչ կարողանում էր ուտել, ոչ խմել և եթե հանկարծ հաջողվեր մի բան բերանը տանել, մինչև կոկորդն էր հասնում, ներսի հիվանդությունը թափով դուրս էր մղում աչնտեղ, որտեղից մուտք էր գործել այն: Իր ներքին օրգանները՝ որոնք, բնության օրենքի համաձայն պետք է սնունդը մշակեին, կարգին վիճակում չէին: Այդ իսկ պատճառով նրան էլ են բերում

կույս մոր, դրա համար այլևս գրքի չլինելով: Նա ոչ մի ժամանակ բաց չէր թողել և ոչ մի արարողություն:

31. Այն պատճառով, որ նրան ևս կանչում էին երկնային մեծատանները, Տերը հրամայեց, որ դա իր բնական ընթացքով կատարվի: Նա հիվանդանում է որովայնային հիվանդությամբ և բուժվելու համար գալիս Կոստանդնուպոլիս: Նրա [Կոստանդնուպոլիս գնալը] Աստծո մախախմանությամբ ու կամքով տեղի ունեցավ, քանզի հենց այն օրը, երբ Վահանը հիվանդ Կոստանդնուպոլիս ժամանեց, ժամանեց նաև նրա եղբայր Սիմեոնը՝ Կյուսիմա լեռից, որտեղ որ գտնվում էր առաքինության նրա գործատունը, այդ մասին վերևում ասվեց: Նրանք, ամապսելիորեն հանդիպեցին միմյանց այն տան դռան մոտ, որտեղ որ պետք է օթևաներ Վահանը: Դրան ակամատես եղողները և այդ մասին այժմ լսողները այդ բանն աստվածային են համարում: Ահա այդտեղ ողջագուրվելով և ինչ որ անհրաժեշտ է ասելով, նրանք Աստծուն գոհանամ հայտնեցին: Իր եղբոր՝ Սիմեոնի ձեռքով Վահանն արժանանում է աստվածային ու հրեշտակային սքեմի՝ ստանում Մարիմոս անունը և հունիս ամսի երկուսին փոխադրվում աստվածային մեծատանը: Նրա արգո և պատվական աճյունը ամփոփվում է Կորնեի կոչված Աստվածածնի վանքում՝ Ասպարի ջրամբարի մոտ⁴⁴: Նրա վախճանն անա պապիսին էր: Թե հիշալ Սիմեոնին, կենելով այն բոլորից, ինչ ասվեց նրա մասին, կարելի՞ է դասել սրբերի շարքը, թող ասեն սրբազան մարդիկ: Նա զարգացած մարդ էր, կայսերական արքունիքում ապրած, ինչպես ասվեց, և նա հաջողություն կունենար աշխարհական կյանքում, սակայն նա դեպի Աստված սեր տանելով, ինչպես Ավետարանն է ասում, «մասն բարի ընտրեաց»⁴⁵ կամովին հրաժարվեց աշխարհիկ պատիվներից, որոշեց լույս Աստծո համար ապրել՝ իրեն հանձնեց ճգնափորական ստուպանքներից: Նա լեռից լեռ էր անցնում, վայրից վայր, մեղվի նման կարծես ծաղիկներից առաքինություններից լավագույններն էր հավաքում, նա իրեն իսկական քաղցրության պման դարձրեց և աշխարհի ամեն մի դառնությունից մաքրվելով, Աստծո տուն դարձավ: Նա հակառակ իր ցանկության հարբստացրեց նաև քահանայության աստիճանը, այդ քալին դիմելով միայն ու միայն վերակացուն ենթարկվելու համար:

32. Այդպես էլ պիտի լիներ, այդպիսի [մորից] այդպիսի [զավակներ] պիտի ծնվեին, սրբազանից՝ սրբազան, հրաշալուց՝ հրաշալի, օգտակարից՝ օգտակար, սրբից՝ սուրբ, որոնք ծնված օրից, ավելի ճիշտ՝ ծնվելուց էլ առաջ Աստծուն էին նվիրված, քանզի նրանց աշխարհի բերողը դեռ մանուկ հասակից կամովին իրեն Աստծուն նվիրեց, դառնալով բնակարան բոլոր առաքինությունների, որոնցով հրճվում է Աստվածն ամենեցուն: Ո՛վ կարող է պատմել նրա ազնվության մասին, գեղեցիկ հեղուկության, հոյակապ մեծախոսության, բոլորի համ-

դեպ նրա տաճած սիրելիության, բարության, ազնվության մասին, հեզաբամբություն, գթասրտության, բոլորի և ամեն ինչի հանդեպ նրա ունեցած բարեհամբություն ու մեղմության մասին, բոլոր կարողալների նկատմամբ օգտակար ու մարդասեր լինելու, նրա անչափ ողորմածության, որ նա ցուցաբերում էր, իրեն կատարելապես մոռանալով: Նա ամեն ինչ աղքատներին էր տալիս: Հանի-քանիների դուստրերին նա ամուսնացրեց՝ ինքը տալով նրանց օժիտը, քանի-քանի չքավոր որբացած երիտասարդների ոտքի կանգնեցրեց, քանի-քանի այրիացած կանայք արժանացան նրա բարեհամբույր մխիթարության, քանի-քանի սովալների նա կերակրեց, մերկերի հագվեցրեց, ծառավալների ծառավը հագեցրեց՝ ամենաքաղցրահամ ըմպելիքով: Աղքատները ավելի շուտ նրան էին շնչում, քան օդը, տառապյալները, ցրտից ու սառնամանիքից սառչողները նրա հանդերձներով խնամվեցին, նրանք, ովքեր ջրի անգամ չէին կարողանում գնալ՝ մարմնի թուլության պատճառով, նրան ունեցան անհրաժեշտ ամեն ինչի հավերժ մատակարար: Հենց նրան են վալել Հորի խոսքերը, թե «զի դուռն իմ բաց է ամենայն եկելոց»⁴⁶: Էլ ո՛վ կարող է պատմել նրա՝ սուրբ տաճարները հաճախելու մասին, նրանց բարեկարգման համար նրա ցուցաբերած հոգատարության ու մտահոգության, գիշերային հսկումների ու անթիվ ծնրադրությունների մասին, նրանց ընթացքում գետի նման հոսող քրտիմքների, նրա աչքերից անվերջ ու անդադրում հոսող արցունքների մասին: Ո՛վ չի ապշի ու չի զարմանա նաև փորձությունների ժամանակ նրա ցուցաբերած համբերատարության, զրպարտությունների ու բանաարկությունների ժամանակ նրա ամենակալուն հոգուց բխող արիության, դժբախտությունների ու փորձանքների ժամանակ ցուցաբերած անասան ու անկեղծ համբերատարության վրա: Այդ բոլորից բացի ո՛վ կարող է թվարկել նրա՝ իր մահից հետո բոլորից ի տես և բոլորի համար գործած բարեգործությունների՝ բուժումների ու հրաշագործությունների մասին, որոնք անվերջ տեղի էին ունենում ու շնորհվում կարիքավորներին, հաստատուն հավատքով դեպի նրա սուրբ գերեզմանը շտապողներին: Ինչպե՞ս նա կարող էր օգտակար չլինել իր մահից հետո, երբ նա գործելու ավելի շատ մեծ հնարավորություն ստացավ, երբ թողնելով մարմինը, մաքուր հոգով անմիջական կապ հաստատեց Աստծո հետ, արժանանալով լինել ի շնորհս Աստծո զավակների շարքում:

33. Ո՛վ արգո Մարիամ, աշխարհի բոլոր ազնիվ կանանց զարդը, սրբերի ու արդարների ամենաքաղցր համույթը, ամանը առաքինության, անթյր շնորհների, բուժման անպալտ գանձը, աստվածային ամենասուրբ հոգու պարզեցների շտեմարանը, ով [քո] պատվական զավակների խմբով ներկայացել ես երանելի ու ամենասուրբ Երրորդության և քանզի ի բաց աղաղակում ես. «Ամառասիկ ես մանկունք իմ, գոր ետ իմն Տեր»⁷⁴ գթացո՛ղ դարձրու

մեզ անարժաններին համար, ներող, երկայնամիտ և անհիշաչար Տիրոջ, որպես միջնորդ ու օգնական առնելով նաև զապը սրբոց, ժողովը նախատակներին, գնդերն արդարների, խմբերը հրեշտակների, ջուկերն առաքյալների, ժողովը մարգարեների և գումրը հայրերի, քանգի, ես լավ գիտեմ, բոլոր նրանք կմիջնորդեն մեզ համար, որովհետև մարդասեր են և մարդասիրի ճշմարիտ աշակերտներն էղան: Բայց ամենից առաջ դու ունես մեր [մարդկային] ցեղի ինքնաբերական կոչը՝ բոլորի տիրուհուն Աստվածածնին, մեր տիրոջ Հիսուսի Քրիստոսի հավերժ կույս մոր, որ միշտ ընդառաջում է մեզ և երբեք չի հրաժարվի մեր միջնորդը լինել: Ահա, եթե բոլորի կողմից ապալես աղաչեմք բարեսեր Աստծուն, ով իր մարդասիրությամբ ու բարության միշտ հաղթում է մեր բազում անօրինությունները, հնարավոր է, որ նա ընդառաջի, տեղի տա և բարության հայի մեր վրա, վերացնի մեր հանդեպ ունեցած իր բարկությունն ու զայրույթը: Նա մեր հանդեպ գթացող կլինի լույս իր անճառելի բարության ու մարդասիրության և մենք կփրկվենք մեզ տանջող ցավերից ու անտանելի փորձություններից, ակամաստես կլինենք մեր ամենաոխերին թշնամիների գլխովին ոչնչացման, [թշնամիների], որոնք վայրի գազանների նման խուժում են մեր վրա և հոշոտում հոտը Քրիստոսի, վիճակն ընտրյալ, որին իր սեփական արյամբ գնեց անեծքից: Այո, արգո մայր Մարիամ, հրաշքը ներկա սերնդի, մի դադարի մեզ՝ Քրիստոսի անունը կրողներին համար երկարատև խաղաղություն ու Աստծո բարիքները պաղատելուց, իսկ Աստծո կողմից երկրի վրա թագավորելու իրավունք տաացողներին՝ մեծ հաղթանակ՝ ընդդեմ բոլոր ընդդիմակից թշնամիների, և Քրիստոսի եկեղեցու աճ, կորով ու ամուր միասնություն: Իսկ դու [Մարիամ] պահպանեց և իր Բիզյուսի, ամենագեղեցիկ այս քաղաքի, որտեղ Աստված մրցանակով մարմինը՝ բնակիչների հասարակաց օգնության, հոգատարության, ամեն տեսակի հիվանդություններից ու անհպտ և հայտնի թշնամիներից հեռու պահելու համար: Իսկ եպիսկոպոսին ու ողջ կղերին, և քեզ ամեն տարի պատվողներին, փրկի՛ր, նրանց հեռու պահի՛ր ամեն տեսակի հիվանդություններից: Ի փառս Հոր, Որդվո և սուրբ Հոգվո, ամենատուրք և անմեղ Նորոգության՝ մեկ աստվածության ու թագավորության, ում վաչել է փառքը, գործությունը, պատիվն ու երկրպագությունը հալիսյան հալիստեմից, ամեն:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ¹ Հին Հունաստանում աթլոթետ էր կոչվում մարմնամարզական խաղերում մրցանակներ շնորհողն ու այդ խաղերը դատողը:
- ² Ագոնոթետը նույնանուն է աթլոթետին: Տե՛ս նախորդ ծանոթագրությունը:
- ³ Վասիլ Բ (976—1025 թթ.), բյուզանդական կայսր:

- ⁴ Վասիլ Ա (867—886 թթ.), բյուզանդական կայսր, Մակեդոնական (Հայկական) հարստության հիմնադիր:
- ⁵ Միքայել Գ (842—867 թթ.), Թեոփիլոսի և հայազգի կայսրուհի Թեոդորայի որդին, որ սպանվեց Վասիլի կողմից:
- ⁶ Պատկերամատության հիմնադիրն էր Լևոն Գ Իսաակյան (717—740 թթ.): Այդ շարժումը հարատևեց մինչև Թեոփիլոս կայսեր մահը (20 հունվար 842 թ.): Նրա գահին տիրացած կիճը՝ Թեոդորան, որ անշահախա որդու՝ Միքայել Գ-ի խնամակալն էր, մեկ ամիս անց (19 փետրվար 842 թ.) վերականգնեց սրբապատկերների պաշտամունքը և վերջ տվեց պատկերամատության: Այդ օրը բյուզանդական եկեղեցին կոչել է «Ուղղափառության կիրակի», որը տոնվում է մինչև օրս, իսկ Թեոդորային դասեց սրբերի շարքը, տոնելով նրա հիշատակը փետրվարի 11-ին:
- ⁷ Թեոփիլոս (829—842 թթ.), Ամորիական կոչված հարստության պատկերամատու կայսր:
- ⁸ Մանրամասն տե՛ս Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին 6, Բյուզանդական աղբյուրներ, Գիրք Բ, Կոստանդին Միրանաժին: Թարգմանությունը բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Հրաչ Բարթիկյանի, Երևան, 1970, էջ 59:
- ⁹ Հունարենում՝ պրոաստիոն, հայկական միջնադարյան աղբյուրներում հանդիպում է պոաստ, պոաստին և պոաստնոց ձևով: Հին հունարենում նշանակել է քաղաքի արվարձան: Միջնադարում նշանակում էր կալված, որտեղ, որպես կանոն, բնակվում էին ոչ թե նրա տերերը, այլ նրան ենթակա մարդիկ՝ ստրուկներ, վարձակալողներ և այլն: Պրոաստիոն հաճախ ունենում էր հրակայական չափեր: Տես Կոստանդին Միրանաժին, էջ 220—221:
- ¹⁰ Բյուզանդիայում կային քանդողների, նավատորմի, վիզլայի դրոնգարներ: Բանակաթեմը (գորաբանակի իմաստով) ստորաբաժանվում էր քանդողների (գումր, վաշտ), որոնք իրենց հերթին կազմում էին բռնիք-ներ և ծրծր-ներ, որոնց գլխավորում էին մերաբխներն ու դրոնգարները: Մանրամասն տե՛ս Կոստանդին Միրանաժին, էջ 233:
- ¹¹ Սաղմոս ԻԵ 8:
- ¹² Յովք Ա 21:
- ¹³ Բիզյուս (Βιζύς), վարքի գրության ժամանակ արտասանվում էր Վիզիի: Քաղաք Թրակիայում, այժմ Վիզե Թուրքիայի կազմում: Գտնվում էր Կոստանդնուպոլսից 80 կիլոմետր հյուսիս-արևմուտք:
- ¹⁴ Լևոն Զ (886—912 թթ.): Ալեքսանդրը նույն ժամանակաշրջանում կայսերակից էր:
- ¹⁵ Բուլղարների ցար Սիմեոնը (893—927 թթ.): Վարքում կոչված է նաև թագավոր (βασιλεύς), Տե՛ս § 23:

- ¹⁵ Համաճարար խոսքը 894—896 թթ. բյուզանդա-բուլղարական պատերազմների մասին է:
- ¹⁷ Բյուզանդիայում երեք *μείρα* կամ *μέρος* կազմում էր մեկ տուրմա կամ մերոս (*μέρος*): որը գլխավորում էր մերարիքը կամ տուրմարիքը: Ըստ Կոստանդին Ծիրանածինի տուրմարիքը իր հրամանների տակ ունի 500 մետաձիգ, 300 վահանակիր և 100 միզակակիր: Տուրմարիքը բանակաթևի գորավարից հետո ամենաբարձրաստիճան անձնավորությունն էր մահաճգում: Տե՛ս Կոստանդին Ծիրանածին, էջ 233:
- ¹⁸ Մատթեոս ԺԼ 10:
- ¹⁹ Հմմտ. Ա Տիմոթեոս Բ 9:
- ²⁰ Ակնարկում է բանարկուին, սատանային:
- ²¹ Ծննդ. ԼԹ 13—20:
- ²² Առ Եփեսացիս Ե 23:
- ²³ Հմմտ. Առ Հռովմայեցիս ԺԲ 13:
- ²⁴ Սաղմոս ԿԹ 2:
- ²⁵ Գործք Առաքելոց Թ 15:
- ²⁶ Էկոնոմ ճշանակում է տնտես:
- ²⁷ Տե՛ս Ծանոթ. 17:
- ²⁸ Կարաբիզյունեն հիշված է Բիզյունի հետ միասին Կոստանդնուպոլսի պատրիարքին ենթակա արքեպիսկոպոսությունների ցուցակում, որտեղ Բիզյունեն առաջին համարի տակ է, իսկ Կարաբիզյունեն՝ քսանյոթերորդ: Տե՛ս H. Gelzer, *Georgii Cyprii, Descriptio Orbis Romani*, Lipsiae, 1890, p. 60.
- ²⁹ Թուրքերեն Լույս Բուրգազ: Քաղաք Արևելյան Թրակիայում: Այժմ գտնվում է Թուրքիայի կազմում, Ադրիանուպոլսից հարավ-արևելք:
- ³⁰ Այս գրույցը նման է Ագաթանգեղոսի «Պատմության» մեջ (§ 767) Հովհաննիսյանց կույսերի համար կառուցվող դամբարանների համար Տրդատի՝ Մասիս լեռից բերած քարե տախտակների մասին գրույցին: Այդ դամբարանների կառուցման ժամանակ Տրդատի մարմնի վրայից աստիճանաբար թափվում էին խոզի մազերն ու կրճղակները, այնպես, ինչպես աստիճանաբար բացվում էին կուրացած Նիկեիորի աչքերը՝ իր կնոջ դամբարանը կառուցել տալիս: Հմմտ. ճան «Ագաթանգեղոսի պատմության հունական նորահայտ խմբագրությունը (վարք)»: Թարգմանությունը բնագրից Հ. Բարթիկյանի, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, «Էջմիածին», Ը, 1966, էջ 50: Նաև է, 1973, էջ 37:
- ³¹ Նույնը Ռոդոստո, թուրքերեն Թերքիրդադ, Թրակիայում, Մարմարայի ափին:
- ³² Մատթեոս ԺԲ 45:
- ³³ Մեդիան գտնվում էր Բիզյունից արևելք, Սև ծովի ափին, այժմ Միդիե Թուրքիայի սահմաններում:
- ³⁴ Բիզյունեն ըստ Բալասակի գրավվեց 925 թ., ըստ Վ. Զլատարսկու՝ 922 թ.:
- ³⁵ Բուլխաք տիտղոս է, թե հատուկ անուն, դժվար է ասել: Բալասակը գտնում է, թե հատուկ անուն է, իսկ Զլատարսկին ու Մորավչիկը՝ համարում են պրոտոբուլղարական *бѣлѣ* կամ *бѣлѣ* (բուլար) տիտղոս:
- ³⁶ Սիլվիբիա, քաղաք Արևելյան Թրակիայում, Մարմարայի ափին, այժմ Թուրքիայի կազմում, Կոստանդնուպոլսից մոտ 90 կմ. արևմուտք:
- ³⁷ Նկատի ունի ոչ թե Թեսալիայի ճշանավոր լեռը, այլ արևմտյան Փոքր Ասիայի, ժամանակակից Բրուսա քաղաքի մոտ գտնվող լեռը, այժմ կոչվում է Քեշիշդադ:
- ³⁸ Բուլղարների ցար Պետրոսը (927—969):
- ³⁹ Ռոմանոս Ա Լեկապենոս (920—944 թթ.):
- ⁴⁰ Ցար Պետրոսը ամուսնացավ Ռոմանոս Լեկապենոսի թոռ Մարիայի հետ, Ռոմանոսի որդի Քրիստափորի դստեր: Հաշտության պայմանագրի (հոկտեմբեր 927 թ.) պատվին Մարիան վերանվանվեց Իրինա (հունարեն ճշանակում է խաղաղություն):
- ⁴¹ Բնագրում *ἀρματιάς* Դժվարանում են սույն ինչ նկատի ունի:
- ⁴² Վարքում լեռը տեղադրվում է Պափլագոնիայի սահմաններում: Կան ուսումնասիրողներ, որոնք այն Բյուրանիսցում են տեղադրում:
- ⁴³ Մատթեոս ԺԲ 45:
- ⁴⁴ Ասպարի ջրամբարի տեղադրությունը վիճելի է: Ենթադրում են, որ գտնվում էր սուլթան Սելիմ մզկիթի մոտ:
- ⁴⁵ Ղուկաս Ժ 42:
- ⁴⁶ Յովք ԺԱ 32:
- ⁴⁷ Առ Եբրայեցիս Բ 13:

